

P. PETRU — T. ULBERT, *Vranje pri Sevnici*, starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu (Vranje bei Sevnica, frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec) s sodelovanjem: C. Vogelpohl, W. Bachran, M. Župančič, A. Orožen-Adamič, M. Zorc, D. Zupanc, V. Krušič, T. Knific, J. Šašel. Katalogi in monografije Narodnega muzeja 12, Ljubljana 1975. 161 strani s slikami med teksti in prilogo, 32 tabelami ter tlorisom izkopenega cerkvenega območja na Ajdovskem gradu.

Pričujoče delo je skupno poročilo o raziskovanju starokrščanskega kompleksa na Ajdovskem gradu nad Vranjem, kjer sta v letih 1970—1972 izkopavali arheološki ekipi Narodnega muzeja iz Ljubljane pod vodstvom dr. P. Petruja in *Institut für Vor- und Frühgeschichte* iz Münchna pod vodstvom dr. T. Ulberta. Ovrednotenje tako kompleksnega najdišča, ki vsebuje gradbene ostaline iz starokrščanskega obdobja, droben inventar v cerkvah, prazgodovinske ostanke, napisne kamne, reliefe in arhitektonske spomenike, grobišče s skeletnim in drobnim materialom, ostanke ob cerkvi sv. Štefana — lahko poda le več raziskovalcev, specialistov tako iz arheološke stroke kot iz prirodnoslovnih ved. Glede na to, da je bilo to mednarodno izkopavanje, so s svojimi prispevki sodelovali tudi nemški arheologi.

Prvi sestavek P. PETRUJA, *Topografija in historiat najdišča Vranje* nas seznani s topografijo širše okolice Vranja, ki je bila — čeprav dokazana s pičlimi arheološkimi najdbami — poseljena od prazgodovine dalje. Ajdovski gradec leži na južnih izrastkih verige hribovja V. Kozje—Lisca—Bohor in je od doline reke Save oddaljen 8 km. To gričevnato področje, prepreženo z dolinami potokov, ki se stekajo v Savo, ni ugodno za kmetijstvo. Intenzivneje je bilo poseljeno v rimski dobi, ko je tod stekla cesta vzdolž Save, ki jo je topografsko ugotovil T. KNIFIC, ob Brestanice do področja vzhodno od Sevnice. Iz antične dobe je poznana operska peč iz Sevnice ter grobovi in naselbinski ostanki iz Dolenjega Brezovega, Blance, Rožnega, Stranj, Pokleka in Brezij pri Dovškem. Ta pregled dobro dopolnjuje zemljevid najdišč

tega področja. Območje z dominantnim Ajdovskim gradcem je v rimski dobi upravno sodilo v Norik, in sicer v mestno področje Celeje.

Ob pregledu historiata Vranja zvemo, da se to področje arheološko omenja že leta 1811, ko so našli in objavili dva sarkofaga z napisom. Leta 1890 pa je S. RUTAR v svojem znanem sestavku »Prazgodovinske in rimske izkopavanja po Slovenskem« omenil, da je J. Pečnik na tem kraju naletel na naselbino in grobove iz časa preseljevanja narodov. To in druge ključne najdbe, zlasti deli rimskih nagrobnikov, je vzpodbudilo Deželni muzej iz Gradca, da je v letih 1901—1905 pod nadzorstvom E. RIEDLA izkopaval na Ajdovskem gradu. Le-ta je v svojem poročilu (napisanem skupaj z epigrafikom O. CUNTZEM »Uranje in Steiermark, Römische Bauten und Grabmäler«, *Jahrbuch für Altertumskunde* 3 [1909] 1—34) podal ugotovitve teh »sistematičnih« raziskav. S sondiranjem na raznih mestih je prišel do zaključka, da utrdba meri 139 × 66 m in da je bilo sorazmerno dobro obzidje okrepljeno s 5 stolpi. Južni in severni del platoja je prekopal bolj natančno, čeprav ni dobil rezultatov, kot jih je pričakoval. Zahodno od zahodnega stolpa je menil, da je našel večjo depojsko najdbo uporabnih predmetov, vendar je verjetno naletel na del obrtniške delavnice.

Za sedanja sistematična izkopavanja so se odločili zato, da bi napravili revizijo Riedlovih raziskav. Vendar so že prva izkopavanja dala povsem drugačne rezultate, kot so jih pričakovali glede na stare zaključke. Vsa dosedanja raziskovanja in najdbe kažejo, da je bil Ajdovski gradec v nemirnih in nevarnih časih 5. in 6. stoletja utrjeno pribežališče. Trdnjava je imela na naravno nezavarovanih delih obzidje. Pod njo po pobočju pa so bila grobišča. Najbolje je raziskana nekropola na ledini Grič, ob relativno najbolj dostopnem dohodu v naselbino. V notranjosti utrdbe so naleteli na najbolj ohranjen starokrščanski center v naših krajih. Na samem vrhu je bazilika, zahodno pod njo še ena cerkev, v njej klop za duhovščino s škofovim sedežem, ob njej baptisterij in še manjša kapela. Izkopavanja, ki so tra-

jala še po objavi teh zaključkov, so gotovo še bolj osvetlila poznavanje tega stavbnega kompleksa.

V razpravi T. ULBERTA, *Der kirchliche Baukomplex auf dem Hügel von Vranje* (Cerkveni kompleks na Vranju) so podane arheološke izkopanine cerkvenih objektov na platoju Ajdovskega gradca z vso razpoložljivo dokumentacijo, interpretacijo gradbenih ostankov, kronologijo in uvrstitvijo med ostale poznane sakralne objekte tega časa v jugovzhodnem predalpskem prostoru.

Na samem vrhu je bila dominantno postavljena bazilika, $13,65 \times 7,60$ m. Notranjost je bila predeljena v prezbiterij za duhovščino in v prostor za vernike. Južno pred cerkvijo je bila pokrita lopa (*nartex*) za neposvečene. Na nekoliko nižji terasi je bila na zahodu zgrajena sočasna cerkvena stavba z vgrajenim sedežem za škofa in sedežem za duhovščino. Ob njej je bila postavljena krstilnica s šesterostranično krstilno kotanjko. Med baziliko in baptisterijem je že E. Riedl odkril prostor kjer so bile spravljene v posebnem majhnem marmornem sarkofagu kosti mučencev-relikviarij. Ugotovljeno je bilo, da so bile vse cerkvene stavbe grajene istočasno, kar med drugim dokazuje tudi ista tehnika gradnje. Ves kompleks je bil verjetno naenkrat nasilno opustošen — po spremnih najdbah in novcu sodeč v 2. polovici 6. stoletja, torej v času slovanskih vpadov v naše kraje.

Ulbert je podal obširne in kritično preverjene analogije za posamezne sakralne objekte. Najbolj ustrezne primerjave je našel na noriškem področju. Ves cerkveni kompleks imenuje Ulbert združbo cerkva (*Kirchenfamilie*) in ga v pomanjkanju docela ekvivalentnih analogij primerja s cerkvami geminatami v Ogleju, Poreču, na sv. Hemi (morda v Celeji) ter še druge. Vendar nam vse te paralele dosti ne pomagajo pri natančni opredelitvi nastanka in trajanja cerkva na Vranju (pogosto so to starejši izkopi, ki so bili premalo dokumentirani in ocenjeni), zato se je Ulbert pri dataciji naslonil tudi na tipologijo najdb, najdenih znotraj teh objektov. Združba cerkva na Ajdovskem gradu je nastala v drugi polovici 5. stoletja in je služila svojemu namenu vse do sredine 6. stoletja, ko je bila porušena, — požgana, verjetno ob avaro-slovanskih vpadih v te kraje. Razprava je dobro dokumentirana s tlorisi izkopavanj, profili in analognimi primeri.

CH. VOGELPOHL, *Der Katalog der Kleinfunde aus der Kirchenanlage* (Katalog drobnih najdb s cerkvenega kompleksa), je podala skrbno napravljen katalog drobnih predmetov (največ je keramike) iz posameznih delov sakralnih objektov, izkopanih v teh sistematičnih izkopavanjih. Najdbe iz starejših izkopavanj bodo objavljene v naslednji publikaciji.

W. BACHRAN, *Kleinfunde aus dem Kirchenbereich* (Drobne najdbe v cerkvah) je za nekaj drobnih najdb, ki imajo večjo izpovedno (relikviarij) ali tipološko in kronološko vrednost (srebrna igla, pasna spona) našel nekaj analogij in jih s tem tudi časovno natančneje opredelil.

M. ŽUPANČIČ, *Prazgodovinske najdbe na področju stavb*. Na platoju Ajdovskega gradca je že Riedl naletel na nekaj prazgodovinskih predmetov. Ob sedanjih izkopavanjih pa smo s temi najdbami dobili potrdilo, da je bil »Gradec« poseljen morda kot »gradišče« že v starejši železni dobi. Starejši element je gotovo bronasta sekira, deloma pa tudi keramika, ki je sorodna libenski in je izdelana v žarnogrobišni tradiciji. Kontinuirana poselitve skozi mlajši halštatt in laten v antiko pa zaenkrat še ni dokazana.

W. BACHRAN, *Das Gräberfeld* (Grobišče). Avtor je kataloško in tipološko prikazal material iz grobišča, izkopanega na ledini »Grič« pod samo cerkveno naselbino. Na grobišču so izkopali 28 grobov z 41 pokopi. Pridatki so bili v 9 grobovih. Tipološko je ocenil le nekaj najbolj izpovednih najdb, ostale pa najdemo v kataloškem delu, kjer so tudi opisi skeletov (spol, starost, smer in značilnosti pokopa). Bachran je podrobneje obravnaval bronasto pušico (podobno poznamo iz Drnovega in Vratoloma), poškodovan enoreden košen glavnik, ki ima na vrhu trikotno oblikovanega ročaja živalske protome (eden je poznan tudi iz Predjame). Posebej opisuje bronzast uhan s košarico, katerega datacijo je zaradi prej omenjenega glavnika (najdena skupaj v grobu) pomaknil že v 5. stoletje! Železne zapestnice s konci v obliki kačjih (?) glav so po njegovem mnenju najbolj tipične za 5. in prvo polovico 6. stoletja. Dva keramična lončka, ki sta bila v moških grobovih edina pridatka, sodita k poznoantični proizvodnji keramike. Pri obravnavi omenjenega gradiva, se avtorju pozna, da je premalo seznanjen s problematiko 5. in 6. stoletja na našem ožjem ozemlju in zato v zaključku manjka odnos oziroma povezava do ostalega našega vsaj okvirno istočasnega materiala. Tudi zgodnja datacija nekaterih predmetov (npr. uhanov s košarico in železnih zapestnic) je kljub korektnim analogijam nekoliko vprašljiva.

A. OROŽEN-ADAMIČ, M. ZORC, D. ŽUPANČ, *Antropološka obdelava izkopanega gradiva*. V tem sestavku je obdelan skeletni material s celotnega kompleksa. Ker je bila ohranjenost skeletov relativno slaba, so od 49 ohranjenih (40 iz grobišča, 9 iz sakralnega dela) določili spol le 20 odraslim osebkom, 15 skeletov je pripadalo moškemu spolu, 5 pa ženskemu. Stari prebivalci Vranja so umirali relativno mladi — 58% v starostni dobi *adultus* (21—35 let). V primerjavi s staroslovanskimi grobišči je majhen odstotek

otrok. Povprečna višina moškega prebivalca, izračunana po Manouvrierjevi tabeli, je 166,9 cm. V nasprotju s staroslovanskim kostnim materialom, kjer prevladujejo mezokrane lobanje, so na Vranju bolj česte dolihokrane.

V razpravi V. KRUŠIČ, *Karies na zobnem gradivu z Vranja in njegovo vrednotenje* ugotavlja, da obstaja nekakšna biološka povezava med gradivom iz Vranja in gradivom staroselcev iz Kranja ter staroslovanskim gradivom Bled—Otok. Ostala obrobna gradiva (Brinjeva gora, Bled II) pa kažejo šele začetne znake motene mineralizacije sklenine ter stoje na drugem mestu.

T. KNIFIC, *Sondiranje pri podružnični cerkvi sv. Štefana na Vranju*. V okviru raziskovanj na samem Ajdovskem gradu so bile l. 1972 izkopane še 4 sonde okoli podružne cerkve sv. Štefana. Vendar je sondiranje pokazalo, da se ustno izročilo o »britofu« pri cerkvi, navezuje na srednjeveško pokopališče in niso naleteli na nobene sledove staroslovanske prisotnosti.

J. ŠAŠEL je v svoji razpravi *Napisi* epigrafsko ovrednotil vse napisne spomenike s tega področja (pretežna večina jih je shranjenih v graškem Joanneumu). Epigrafskih spomenikov, povečini fragmentarno ohranjenih, je 17, na njih je omenjenih 56 oseb, od katerih je ugotovljenih 11 žena, 2 otroke in 8 oseb z meščanskimi pravicami ter 12 moških oseb v peregrinem statusu. Vranjski spomeniki nam podobno kot spomeniki vzhodnoalpskega in jadranskega prostora, pričajo v glavnem o avtohtonem prebivalstvu. Avtor sodi, da se da iz vranjskih spomenikov izluščiti predvsem tri socialne plasti, tenko plast oseb z meščanskimi pravicami, plast oseb z izraženim patronimikom

in sloj delovne sile. Nagrobniki so bili postavljeni za male družine. Epigrafski podatki kažejo, da pride do prvega razcveta vranjskega območja v 2. stoletju, ki se nadaljuje še v 3. stoletju, kar je morda povezano z gradnjo ceste *Celeia—Neviodunum*. Osnovna ekonomska baza tukajšnjih družin je morala biti živinoreja s pastirstvom. Napisi kažejo, da so bile tistem času vodilne štiri družine, med njimi pa izstopajo *Maronii*, priseljeni iz Italije. Naselje je živelo še v 4. stoletju, kdaj pa je bilo uničeno, se ne da natanko razbrati iz razpoložljivih virov. Vsekakor takrat, ko je bila vaška nekropola izropana in njeni spomeniki uporabljeni za gradnjo krščanskega sakralnega centra na Ajdovskem gradu.

V sestavku P. PETRUJA, *Reliefi in arhitektonski spomeniki* so obravnavani arhitektonski elementi s področja sakralnega dela in grobišča na Griču, ki pa so tu uporabljeni v sekundarni uporabi. To so kosi pepelnice in deli reliefno okrašenih nagrobnikov, izdelani konec 2. in v 3. stoletju. Kljub temu, da so to poškodovani kosi, se da ugotoviti, da so poleg kamnitih pepelnice, obstajali preprosti nagrobniki, sestavljeni iz treh delov; naletimo pa tudi na člene grobnic šempetrskega tipa, čeprav seveda niso izrazno in oblikovno bogate. Zanimivo je, da so se najbolj ohranile simbolične in alegorične prvine, ki so sprejemljive tudi za zgodnjekrščansko verovanje. Predstave na teh spomenikih so izvedene v risarskem konceptu, v duhu nekakšne »ljudske umetnosti«, izogibajo se detajlov, ki so površno izdelani, večinoma nesorazmerni, ornamentalni vzorci za-krknjeni in shematični.

Irena Sivec-Rajterič

